

МИСТИЦИЗЪМ, СУЕВЕРИЯ И ПРОРОЦИ – УПАДЪКЪТ НА ЕЛИТА НА РУСКАТА ИМПЕРИЯ ПО ВРЕМЕТО НА НИКОЛАЙ II

Стефан Петров

Въведение

В началото на XX век Руската империя е сред най-консервативните държави в Европа. В страната все още съществуват феодални остатъци, въпреки отмяната на крепостничество от цар Александър II. Водещи сили в обществото продължават да са духовенството и аристокрацията. Абсолютната власт принадлежи на монарха, който е наричан самодържец. От там произтича и огромното значение на това какви ще са неговите лични качества, както и тези на обкръжаващите го. Кой ще е ръководител на държавата зависи от монархическата система на унаследяване на престола. Държавната Дума до голяма степен е със символични функции, като много от жителите на държавата практически са политически непредставени, заради сложната изборна система, даваща голямо предимство на имотните класи. В разглеждания период тази политическа система изглежда до голяма степен архаична, изживяла времето си.

Силна роля в държавата продължава да има религията – в лицето на Руската православна църква, но също и чрез народни суеверия, обичаи, вярвания, секти и т.н. Това е нещо традиционно за Русия и настрана от тези процеси не остават и управляващите кръгове в Империята. В последните години от управлението на Романови обаче тези процеси допълнително се засилват и поставят под въпрос до каква степен огромната държава се ръководи от рационални съображения и до каква от съвети, които различни „пророци“ и „лечители“ дават на монарха. Това съмнение води до отчуждаване на традиционно промонархически и консервативни кръгове от царското семейство и засилва разложителните процеси в господстващите класи. Цар Николай II и съпругата му изглеждат податливи на внушения на споменатите „пророци“, които изглежда имат значение за това по какъв начин ще се управлява

държавата. Най-емблематичен в това отношение е случаят със сибирския монах Григорий Распутин. Това обаче съвсем не е единственият пример в това отношение. Самодържавието започва да губи почва под краката си. Избухването на Първата световна война само катализира тези процеси и ускорява края на династията.

В следващите редове ще се опитаме да разгледаме основните прояви на т.нар. „тъмни сили“ по време на управлението на Николай II, като едно от проявленията на упадък сред управляващите кръгове, довели до края на монархията.

Историография

За написването на настоящата разработка са използвани различни източници, като например изследванията на Дъглас Смит и Сергей Фирсов за личностите на Григорий Распутин и Николай II, както и трудовете на Николай Цимбаев, Владлен Логинов, Николай Сванидзе, Джон Суейн, Елизабет Хереш, Дъглас Бойд и Дейвид Стивънсън, посветени на историята на Русия, Първата световна война и руските революции. Цитирани са и спомените на княз Феликс Юсупов, станал известен с убийството на Распутин, както и на Пиер Жильяр - възпитател на престолонаследника на Руската империя Алексей.

Личностите на Николай II и Александра

За да разберем как се стига до там „пророци“ и магически „лечители“ да влияят върху важни държавни решения в една от най-големите страни в света, трябва да се спрем първо на личностите на царската двойка. Много изследователи описват Николай II като слаб и нерешителен държавник. Пиер Жильяр, възпитател на престолонаследника Алексей, в спомените си за царското семейство пише, че *„Царят много е страдал цял живот от природната си срамежливост и от това, че твърде дълго са го държали далече от държавните дела, вследствие на което след внезапната смърт на Александър III, той се е чувствал много лошо подготвен за задълженията на монарха“*¹.

Една от главните фигури, които подготвят Николай в неговото детство за бъдещия му пост като цар е Константин Победоносцев, главен прокурор на Светия синод, учител-юрист, но и идеолог, оказващ сериозно влияние на идейното формиране

¹ Жильяр, П. Император Николай и его семья. Виена, 1921, с. 160.

на бъдещия цар. Това се случва след убийството на цар Александър II, когато се полага началото на период на реакция и контрареформи в Русия. В условията на „новия курс“ император Александър III и главния прокурор на Светия синод се стремят от самото начало да внушат на наследника Николай мисълта за това, че *„при взимането на решения като самодържец, той е длъжен да се ръководи не от политически, а от религиозни убеждения“*². Това дава основание дори на историци, които са положително настроени към монархията, руската империя и конкретно към Николай II, да говорят как *„Победоносцев полага основите на политическия инфантилизъм на наследника на престола, нямащ нито сили, нито желание критически да оцени дейността на държавния ръководител. Последствията от това си казват думата по-късно, когато наследникът става цар.“*³

Николай II е шокиран от новината за смъртта на баща си Александър III. Дори тогава изрича думите: *„Не съм готов да бъда цар, никога не съм искал да бъда такъв. Не знам нищо за управлението, дори не знам как да говоря с министрите.“*⁴ Като държавник Николай II не е щастлив и символ на царуването му става Ходинската катастрофа, когато през май 1896 г. по време на тържествата по случай коронацията в Москва на Ходинското поле поради нехайството на властите при наплива на многохилядната тълпа загиват по официални данни 1389 души, стотици са осакатени.⁵ По същото време, когато в Ходинск войници подреждат на купчини телата, на бала царската двойка, под всеобщи аплодисменти, танцува кадрил.⁶

С годините в характера на царя все повече се проявяват черти като упорство, потайност, за него казват, че *„не лъже, но и истината не казва“*; представите му за околния свят и за собствената си роля в него са прости и се побират във формулата *„господар на руската земя“*.⁷ Жильяр дава друга характеристика за монарха: *„Царят беше скромен и срамежлив. Той беше от онези хора, които постоянно се колебаят, вследствие на прекомерна съвест и заради прекалената си чувствителност и деликатност трудно се решаваше да наложи своята воля над другите. Той се съмняваше в себе си и беше убеден, че не му върви. Неговият живот, уви, доказа, че той не съвсем грешеше за това.“*⁸

² Фирсов, С. Николай II. Пленник самодержавия. Москва, 2017, с. 48.

³ Фирсов, С. Цит. съч., с. 49.

⁴ Смит, Д. Распутин и залезът на Романови. София, 2017, с. 30.

⁵ Цимбаев, Н. История на Русия XIX – началото на XX век.. София, 2017, с. 262.

⁶ Логинов, В. Как стать вождем. Москва, 2011, с. 256-257.

⁷ Цимбаев, Н. Цит. съч., с. 262.

⁸ Жильяр, П. Цит. съч., с. 112.

Голямо значение за Николай II има най-близкото му обкръжение. По негово време рязко се засилва влиянието на императорското семейство върху правителствената политика. Чичо му, великият княз Сергей Александрович е московски генерал-губернатор и се придържа към крайно реакционни възгледи; другият му чичо, великият княз Алексей Александрович, е генерал-адмирал на руския флот и има голяма вина за поражението при Цушима, а по-големият им брат, великият княз Владимир Александрович, командва гвардейските войски. На 9 януари 1905 г. той издава заповедта „да се пресекат безредиците“ в Петербург.⁹ Други изследователи, твърдят, че *„Николай II е известен сред приближените си като невеж и нерешителен човек, напълно неподходящ за упражняване на едноличната власт“*, като *„най-големият от множеството му лични недостатъци е, че бидейки слаб мъж, приема упорството за сила.“*¹⁰ Лев Тихомиров, редактор на вестник „Московские ведомости“, пише във връзка с революционните събития от 1905 г.: *„С такъв император не можем да очакваме друго, освен революционни вълнения. [...] На трона се е възкачил „руски интеллигент“ не от революционен, а по-скоро „либерал“, безволев, мек човек, с „красива душа“, който не разбира нищо от истинските закони на живота. [...] Няма цар и никой не иска такъв...“*¹¹

Както виждаме, съществуват сериозни съмнения относно личните качества на Николай II като силна монархическа фигура. При това те идват не от революционните среди и противниците на Романови, а включително и от приближени на царското семейство. Какво ще се получи, ако към този образ на слаб монарх, склонен да се оставя бъде ръководен от свои роднини, добавим и фигурата на императрицата?

Пристигането на Александра Фьодоровна в Русия съвпада с периода на траур около смъртта на цар Александър III. За да стане императрица на Русия, тя трябва да премине от протестантството към православието. Александра взема новата религия присърце, което се комбинира с природната ѝ склонност към мистицизъм. Някои изследователи използват термина *„homo religious“*¹², за да охарактеризират личността на императрицата, отчитайки значението на религиозния фактор в нейния живот. *„Приемането на православието усили природната ѝ склонност към мистика и екзалтация.“*¹³ твърди княз Феликс Юсупов. Според руския историк Николай Цимбаев *„Нейната властност, екзалтираното ѝ православието, пълното непознаване на*

⁹ Цимбаев, Н. Цит. съч., с. 262-263.

¹⁰ Бойд, Д. Октомврийската революция. Сиела, София, 2017, с. 71-72.

¹¹ Смит, Д. Цит. съч., с. 139.

¹² Фирсов, С. Цит. съч., с. 83.

¹³ Юсупов, Ф. Мемоари. София, 2017, с. 167-168.

руския живот и склонност към мистицизъм в крайна сметка имат гибелни последици за династията и за монархията. Николай II, особено през последното десетилетие от царуването си, безпрекословно следва нейните съвети, често некомпетентни и винаги пристрастни¹⁴.

В държави като Руската империя, една от основните задачи на императрицата е раждането на наследник. След като в царското семейство се раждат четири дъщери, напрежението около Александра се засилва. За да има Руската империя престолонаследник, императрицата трябва да роди момче. Най-накрая това се случва, но радостта бързо е помрачена от новината, че престолонаследникът Алексей страда от тежката за времето болест хемофилия. За родителите е ужасен шок да открият, че Алексей е роден „кървящ“, въпреки, че не би трябвало да са изненадани, тъй като наследствеността на това заболяване е открита още в средата на XIX в. През 1867 г. френски лекар пише, че „всички членове на семейства, в които има болни от хемофилия трябва да бъдат съветвани да не се женят“.¹⁵ Но изглежда никой не е давал подобен съвет на европейските кралски династии, а може би и те не са го търсили, предпочитайки да живеят без да се съобразяват с научните закони. Както отбелязва британският генетик Холдейн, „хемофилията на руския престолонаследник е симптом на пълния разрыв между живота на владетелите и реалността“.¹⁶ Дори един от най-близките до царското семейство, възпитателят на престолонаследника Пиер Жиляр, признава че „Вследствие на постоянната опасност за живота на детето и развиващия се у Императрицата религиозен фатализъм, тя остави всичко с течение на времето“.¹⁷ Той твърди, още, че „нейното влияние върху Царя беше много голямо, но почти винаги гибелно. Тя правеше от политиката въпрос за чувства и лично предпочитание и много често се ръководеше от своите симпатии или антипатии или тези на своите оръжаващи. Импулсивна по природа, Императрицата беше предразположена към увлечения“¹⁸.

От кратката характеристика на царя и царицата можем да забележим, че при тях присъства склонност към мистицизъм и търсене на нестандартни (можем да кажем и нерационални) методи на анализ на заобикалящия ги свят. Това е особено притеснително когато се отнася до ръководителите на една от великите държави по това време.

¹⁴ Цимбаев, Н. Цит. съч., с. 263.

¹⁵ Смит, Д. Цит. съч., с. 42-43.

¹⁶ Пак там.

¹⁷ Жиляр, П. Цит. съч., с. 38.

¹⁸ Пак там, с. 195.

Пророци и окултизъм

Границата между XIX и XX век е период на бурни духовни търсения – интелектуалците се отвърщат от материализма на XIX в. и се връщат към Църквата или към други форми на спиритуализъм.¹⁹

В периода 1890-1914 г., наричан Руския сребърен век и почти изцяло припокриващ се с възхода и падението на Распутин, руската образована класа проявява силен интерес към мистицизма, окултното и всички форми на свръхестествено – спиритизъм, хипнотизъм, хиромантия, розенкройцерство, гадателство и телепатия.²⁰ Това е тенденция не само в Русия. В аристократическите кръгове на Европа са на мода „тайните знания“. Много „търсеци бога“ се отличават със стремеж да разберат бъдещето, да изменят с помощта на мистически операции своя живот, използвайки езотерически и символически метод на разбиране на външния свят.²¹

Увлечението по окултното се разпространява все повече, надскача кръговете на руския аристократичен и интелектуален елит и достига до средната класа, превръщайки се в най-популярното занимание. През 1914 г. в Петербург има 35 официално регистрирани окултни общества и стотици нерегистрирани, а вълната излиза извън столицата и обхваща Москва и повечето провинциални градове. В Русия пристигат медиуми и гадатели за всеки вкус – „Тайнственото куче Джак“, което отгатва възрастта на хората, годината, в която ще се оженят, и дори количеството пари в джоба им, индийският сомнамбул Мадам Наиндра и полският медиум Ян Гузик, който не само можел да призове духовете на Александър Велики, Наполеон и Пушкин, но и дори такива на животни, които били толкова страховити, че на хората им се налагало да търсят медицинска помощ.²²

Популярността на окултизма подхранва вярата, че в света са задвижени сатанински сили. Тази вяра, на свой ред, ражда конспиративни теории – във всичко започва да се търсят тайни заговори и прикрити врагове, а в политически план намира израз в идеята, че всички беди на Русия идват от международното юдеомасонство.

¹⁹ Смит, Д. Цит. съч., с. 75.

²⁰ Смит, Д. Цит. съч., с. 75.

²¹ Фирсов, С. Цит. съч., с. 144.

²² Смит, Д. Цит. съч., с. 76.

Пикът на тази идея е през Първата световна война, когато се превръща в национална психоза.²³

Писатели като Александър Добролюбов, Валерий Брюсов и Андрей Бели също са obsesed от черната магия и демоничното. Третият том от мистичната трилогия „Тъмните сили“ (1914) на религиозния философ Митрофан Лодиженски изследва подобни аспекти на влияния на Дявола и Антихриста върху човешката душа. Александър Блок е друг поет, obsesed от Дявола, и то не само в литературно отношение – той наистина вярва, че в Русия властват демонични сили. Докато работи за Комисията през 1917 г., Блок пише, че за да се разберат последните дни на Романовата династия, е необходима „демонична“ гледна точка.²⁴ За спиритуалист и окултист е смятан и великият княз Николай Николаевич, който „тогава стои начело на дворцовата камарила“.²⁵

За някои представители на висшата класа енергията и ентузиазмът на сектите носят надежда да се компенсира духовното обедняване на модерния живот. Сектантите са аутсайдери и като такива – подозрителни и опасни, но в същото време са примамливи със своята жизненост. Руските символисти като цяло интерпретират оргийните ритуали на хлистите като остатъци от античните дионисиеви култове, все още непогълнати от надигащото се море на модерността.²⁶

Интелигенцията проектира надеждите си върху сектите, виждайки в тях една добронамерена, ненасилствена форма на обществен живот, за която вярва, че може да стане модел за по-справедлив социален ред.²⁷

Александър Пругавин, специалист по старообрядците и руското сектантство, вижда в това прегръщане на сектите с интелигенцията голяма заплаха: *„Мътните води с нездрав и подозрителен мистицизъм и суеверие се надигат все повече, граничейки с истерия [...], и обхващат най-високите етажи на интелигенцията, държавата и дори Църквата“*.²⁸

В началото на новия век в царския двор много популярни стават двете дъщери на черногорския крал Николай I Мирков Петрович-Негош – Милица и Анастасия. Според княз Феликс Юсупов, един от убийците на Распутин: *„Те се занимаваха с черна магия и бяха приятелки с магьосници и гадателки. Именно те доведоха в двореца*

²³ Пак там, с. 80.

²⁴ Пак там, с. 80-81.

²⁵ **Фирсов, С.** Цит. съч., с. 149.

²⁶ **Смит, Д.** Цит. съч., с. 73.

²⁷ Пак там, с. 74.

²⁸ Пак там.

шарлатанина французин Филип, а по-късно и Распутин. Домът им стана свърталище на тъмни сили, които, уви, омаяха клетия император и тласнаха отечеството в пропастта.“²⁹ Милица обича да разговаря с Александра за окултния свят и мистицизма. Говори ѝ дълго за истинските Божии хора, проповедници и пророци от обикновения народ, като Милица не само вярва в съществуването на Антихриста, но е убедена, че той е обсебил дворяните.³⁰

Милица е самоука познавачка на свръхестественото. Тя е невероятно добре образована, учи персийски и се запознава подробно с всички разновидности на мистицизма и окултното. През септември 1900 г. Милица е удостоена с доктор хонорис кауза по херметизъм от Висшата школа по херметизъм в Париж. По това време училището се ръководело от водещата фигура на френския окултизъм Жерар Онкос (1865-1916), познат като Папюс.³¹ Във Франция той създава орден на мартинистите, за да обедини всички, интересувани се от окултизъм и херметически знания. Избран през 1891 г. за Велик Магистър на Върховния съвет на мартинистите, Папюс се опитва да разпространи своята дейност извън пределите на Франция. През 1896 г., по време на визитата на руската императорска двойка в Париж, по негова инициатива представители на френското окултно масонство отправят приветствие към царя, пожелавайки му да „обезсмърти своята империя в пълно единство с Провидението“.³² След няколко години, през зимата на 1900-1901 г., Папюс отива в Петербург, където чете лекции, на които присъстват великите князе Петър и Николай Николаевич, а също и черногорските сестри Милица и Анастасия.³³

Според последния френски посланик в Русия – Морис Палеолог, Папюс прави сеанс в двореца по време на Революцията от 1905 г. и призовава духа на цар Александър III, който инструктира сина си да бъде силен и мъдър и да се изправи лице в лице с опасността и в никакъв случай да не позволява да избухне революция.³⁴ Ясно е, че за информирания съвременници окултните увлечения на царя не са тайна. Тези увлечения стават своеобразен „символ на времето“, симптом на кризата на религиозното съзнание.³⁵

²⁹ Юсупов, Ф. Мемоари. София, 2017, с. 50-51.

³⁰ Смит, Д. Цит. съч., с. 33-34.

³¹ Смит, Д. Цит. съч., с. 33-34.

³² Фирсов, С. Цит. съч., с. 145.

³³ Пак там.

³⁴ Смит, Д. Цит. съч., с. 32.

³⁵ Фирсов, С. Цит. съч., с. 145.

Когато се връща във Франция, Папиус представя на граф Валериан Муравъов-Амурски, руски военен агент, на мистериозния французин мосю Филип, който превзема светкавично висшето общество.³⁶

За кратко той се превръща в най-приблизения до императора и явно използва влиянието си, за да предлага съветите си в управлението. Като обаятелен човек, с ясен и проникателен поглед, той може да въздейства върху тези, с които общува.³⁷ Филип убеждава Николай да не допуска политически реформи, които биха отнели властта на аристокрацията, защото Конституцията има за цел да съсипе Русия, а и самия император.³⁸

Французинът предлага на императрицата услугите си, тъй като уж притежава дарбата да определя пола на плода. В какво точно се заключавала тази дарба, не е ясно: според някои е използвал хипноза, според други – смесица от астрономически, херметични и психирургични методи.³⁹ Александра поставя под един знаменател въпроса за приемането на православието и пратените от Бога, както тя вярва, двама „приятели” – лионският „магнетизатор” Филип и сибирския странник Григорий Распутин, имена, които в началото на ХХ век се превръщат в нарицателни.⁴⁰

През пролетта на 1902 г. държавният секретар Александър Половцов пише в дневника си на 8 май, че чул от най-надежден източник, че Техни величества са попаднали изцяло под влиянието на някакъв окултист от Лион, а Черните принцеси го били поканили в Русия и то провеждал сеанси за Николай и Александра, на които призовавал различни духове, най-вече на Александър III, който съветвал сина си как да управлява.⁴¹

Говори се даже, че Филип е основал тайна окултна ложа в Двора и че е пратен в Русия с мисия от юдеомасонска клика, за да установи контрол над царя,⁴² а руската външна политика е оставена в ръцете на френски магьосник.⁴³ Руското списание „Освобождение“, излизащо в Париж и Щутгарт, публикува през октомври материал за това как Филип е станал толкова влиятелен, че царят не смее да вземе каквото и да е решение, независимо дали се отнася до личния му живот или до управлението, без неговото съгласие. Страната се управлява от човек, който бил в състояние да призовава

³⁶ Смит, Д. Цит. съч., с. 32.

³⁷ Фирсов, С. Цит. съч., с. 143.

³⁸ Смит, Д. Цит. съч., с. 35.

³⁹ Смит, Д. Цит. съч., с. 35-36.

⁴⁰ Фирсов, С. Цит. съч., с. 87.

⁴¹ Смит, Д. Цит. съч., с. 36.

⁴² Пак там, с. 36-37.

⁴³ Пак там, с. 37.

духовете на умрелите и да забремени императрицата с „психологически средства“.⁴⁴ „Защо той получава право да поучава руския монарх? Само затова, защото му дават такова право. А му дават такова право, защото му вярват... Императорската двойка вярва, че мосю Филип принадлежи към тези хора, които притежават Божиата благодат, молитвата на които Господ слуша. Това, че мосю Филип е шарлатанин, няма медицинска диплома, и, в крайна сметка, е с друга вяра (католик) – няма никакво значение. Те вярват в мистическия опит на този човек, явно надценявайки възможностите на такъв опит. Оттам – вярата в това, че медиум може да призове духа на покойния родител и да го пита как да се управлява държавата.“⁴⁵

Ако във времената на Екатерина Втора мнозина млади офицери в Двора са мечтаят да станат фаворити на императрицата, за да осигурят бъдещето си и финансовото си благополучие, то при царуването на Николай II към това са се стремят също такова множество мистици, странници и старци с надеждата да се превърнат в главни пророци на царската двойка.⁴⁶ „Царската неофициална политика, разбира се, не може да мине без неофициални съветници или, казано по-просто, случайни хора. Ако през XVII век „случайно“ такива се оказват преимуществено по красота, то в началото на XX век такива вече са не фаворити, а неизвестни никому субекти, които царят, Бог знае защо, счита за родени за благо на престола и отечеството. И тези избраници попадат в двора вече не заради своята красота, а изключително заради своето нахалство.“⁴⁷ След като Филип си заминава, през двореца минават доста претенденти, сред които странникът Вася (Ткаченко), Матрьона Босоногата и Блажения идиот Митя Козелски (Гъгнеция).⁴⁸

Митя от детството си е лишен от способността да говори отчетливо и става известен с пророческите си и вдъхновяващи слова, които излизат от устата му във вид на странно мучене и виене, превеждано за слушателите му от човек на име Елпидифор. Митя си спечелва репутация на Божи човек сред народа и явно успява да привлече вниманието и на високопоставени чиновници, които го довеждат в двореца от Оптинския манастир. Митя и неговият преводач са представени на царя, който е впечатлен от Блажения идиот. Скоро след това той е заменен от появата на Распутин.

⁴⁴ Пак там, с. 39.

⁴⁵ **Фирсов, С.** Цит. съч., с. 147-148.

⁴⁶ **Смит, Д.** Цит. съч., с. 41.

⁴⁷ **Фирсов, С.** Цит. съч., с. 203.

⁴⁸ **Смит, Д.** Цит. съч., с. 41.

След като загубва царското благоволение, Митя продължава да броди бос по столичните улици дори и през зимата, облечен с черно расо и коса, покриваща раменете му.⁴⁹

Распутин

Като естествена кулминация на тенденцията към мистицизъм във висшите среди на Руската империя се появява Григорий Распутин. На него има посветени десетки книги, филми и дори песни. Неговата личност продължава да предизвиква интерес и днес.

Влиянието му в двора се засилва след 1905 г., когато поражението в Руско-японската война, революционните безредици и болестта на царския син усилват потребността от Божията помощ и „Божия посланик“.⁵⁰ Распутин е доведен в двора от черногорската принцеса Милица и засилва влиянието си сред висшите кръгове до голяма степен благодарение на Ана Вирубова, една от най-близките приятелки на императрицата. Загадъчният монах прави впечатление в обществото с поведението си, начина си на изразяване, както и с различни „чудеса“. Някъде по това време у императрицата се създава убеждението, че Распутин може да облекчава симптомите на престолонаследника, свързани с неговото заболяване. Скандалното поведение на „стареца“, *„задкулиското му влияние върху държавните дела и в крайна сметка и разюзданите му нрави възмутиха някои по-далновидни хора. Подхвана го и печатът, без да се съобразява с цензурата“*.⁵¹

Още към края на първото десетилетие на XX в. Распутин става една от най-обсъжданите личности във висшето общество. За него се говори дори в държавната Дума, където председателят Александър Гучков заявява: *„Иска ми се да говоря, да креся, че Църквата е в опасност и че държавата е в опасност. Всички знаете колко тежка драма преживява Русия. В центъра на тази драма стои загадъчна трагикомична фигура, подобна на пришълец от онзи свят или отживелица от мрака на вековете, странна фигура в светлината на XX век. Може би той е фанатичен сектант, разпространяващ тъмните си дела, може би е лукав мошеник, търсец изгода. По какви пътища този човек е стигнал до такава ключова позиция и е*

⁴⁹ Пак там.

⁵⁰ Юсупов, Ф. Цит. съч., с. 167.

⁵¹ Юсупов, Ф. Цит. съч., с. 168.

придобил такова влияние, че дори висшите представители на държавната и църковната власт скланят глава пред него? Замислете се само кой управлява на върха, кой върти онази ос, която влачи след себе си...⁵². Изказването му води до разрив между Николай и Думата – отношенията между тях никога не се възстановяват и царят никога повече няма да приеме нейния председател.⁵³

Когато премиерът Пьотър Столипин настоява да се изсели от столицата „старецът” Распутин, чиито скандални похождения компрометират императорското семейство, Николай II отвърща: *„Съгласен съм с вас, Пьотър Акрадиевич, но по-добре е десетима Распутиновци, отколкото една истерия на императрицата”*.⁵⁴ Забележката на Николай за истеричните припадъци не остава между царя и неговия премиер а бързо се разпространява сред обществото. Хората я тълкуват като доказателство за това, че руският цар оставя страхът за жена му да определя начина, по който се управлява империята. Публицистът и депутат в Думата Василий Шулгин не може да повярва на това, което се разиграва пред очите му: *„Ситуацията е ужасяваща... Императорът оскърбява страната, позволявайки достъп до двореца на един явен развратник, когато дори най-заслужилите хора трудно проникват там. В същото време страната оскърбява императора с ужасяващите си подозрения... Така се рушат връзките, градени бавно и трудно през вековете, на които се крепи Русия... И защо? Заради слабостта на един мъж към една жена.”*⁵⁵

Проблемът със сибирския „старец“, както и за връзките му с царското семейство, започва да се обсъжда постоянно. Николай II е принуден да отстъпи пред общественото мнение за кратко да го отстрани от двора, въпреки молбите на царицата. През следващите две години Распутин се появява в Петербург за кратко, но явно влиянието му в двореца остава. Като си заминава, веднъж той заявява: *„Знам, че ще ме хулят. Не слушайте никого! Ако ме изоставите, за половин година ще изгубите и престола, и момчето”*.⁵⁶

Дистанцията между двора и Распутин продължава до есента на 1912 г. Тогава царското семейство се намира в Спала, Полша, където престолонаследникът претърпява лек инцидент, който предизвиква силно кръвотечение. Разтревожените родители виждат детето си на прага на смъртта. Междувременно Распутин е информиран за всичко и телеграфира на царицата, че синът ѝ ще оцелее. На другия ден

⁵² Смит, Д. Цит. съч., с. 215.

⁵³ Пак там, с. 216.

⁵⁴ Цимбаев, Н. Цит. съч., с. 263.

⁵⁵ Смит, Д. Цит. съч., с. 123.

⁵⁶ Юсупов, Ф. Цит. съч., с. 169.

дето се оправя, температурата му спада, а след два дни оздравява и укрепва, а „с него укрепнала и вярата на клетата царица в Распутин“⁵⁷. Този епизод се смята за решаващ що се отнася до затвърждаването на убеждението на царското семейство, че Распутин може да облекчава симптомите на хемофилия у престолонаследника. С това сибирският старец си бетонира позицията на придворен „лечител“ и „пророк“. От този момент нататък неговото влияние в двора само ще нараства. Много често мужикът седи до леглото на болния Алексей и със заклинания под пронизващия си поглед постига онова, което би трябвало да се приеме като чудо: кръвотеченията, предизвикани дори от най-малки наранявания спират. Царицата смята, че този мъж има извънземни сили.⁵⁸ Във висшите среди започва да се говорят слухове за неговите сексуални похищения, като в тях се намесва дори императрицата. Както пише за последната историкът Дейвид Бойд: *„красива и елегантна, тя също е дълбоко суеверна, което я прави податлива на влиянието на „сибирския монах и конекрадец“ Распутин, който очевидно е могъл да спира чрез хипноза потенциално фаталните кръвоизливи на престолонаследника Алексей, страдащ от хемофилия.“*⁵⁹

Един от най-скандалните епизоди, който демонстрира поведението на сибиреца, се разиграва през март 1915 г. във вечерен локал „Яр“ в Москва. Там Распутин изпива много, губи самоконтрол и започва да закача жените от циганския оркестър. Подмята истории за връзката си с императрицата и се впуска в дивашки танци, като става посмешище за околните. И когато изглежда, че няма как да стане по-зле, Распутин си събува панталоните, изважда пениса си пред всички като доказателство за естеството на своето влияние над императрицата и светските дами.⁶⁰ На забележката на ръководителя на хора в заведението за непристойността на такова поведение, Распутин възразява, че той винаги така се държи пред жените. След това той заявява: *„Този кафтан ми го подари „старухта“ (т.е. императрицата), тя го уши. Ех, какво ли би казала, ако сега можеше да ме види!“*⁶¹ Накрая пристига полиция и го арестува. Фотографии от този епизод са показани и на императрица Александра, но *„тя се разгневи и нареди на полицията да намери мръсника, който се бил представял за „стареца“, за да го очерни. Императрица Мария Фьодоровна в писмо до царя го молеше да отстрани Распутин и да забрани на царицата да се меси в държавните дела. Царят споделил*

⁵⁷ Юсупов, Ф. Цит. съч., с. 170.

⁵⁸ Хереш, Е. Николай II – животът и смъртта на последния руски цар. София, 1995, с. 124.

⁵⁹ Бойд, Д. Октомврийската революция. Сиела, София, 2017, с. 71-72.

⁶⁰ Смит, Д. Цит. съч., с. 293.

⁶¹ Сванидзе, М., Сванидзе, М. Исторически хроники с Николаем Сванидзе. 1913-1914-1915. Санкт-Петербург, с. 55.

това с царицата, понеже ѝ казал всичко. Тя прекъсна отношенията си с онези, които според нея оказвали натиск върху съпруга ѝ.“⁶² Помощник-министърът на вътрешните работи генерал Джунковски лично предава на царя своята записка за скандала в Москва, а след това на 1 юни прави подробен доклад през Николай, в който излага своите възгледи и за Распутин, и за Русия, показвайки разлагащото влияние и власт на сибиреца, които заплашват държавата и династията. Скоро след това Николай II принуждава Джуковски да напусне поста си.⁶³

Избухването на Първата световна война през 1914 г. дава нов тласък на потребността от упование в някой „божи човек“, който да направлява и съветва царя, особено след първите неуспехи на фронта. В годините на Великата война Распутин става пълномащабна „фигура на влияние“, в него вярват, както се вярва на безкористно предан приятел, винаги радващ се на твоята радост и съпреживяващ твоите нещастия.⁶⁴ Влиянието на Распутин е предмет на разговори не само в придворните и правителствените кръгове, то широко се обсъжда в тила и на фронта. Распутинщината отдалечава от престола верните и предани негови слуги, води до изолиране на царското семейство и дискредитира монархията. С избухването на войната „старецът“ все повече се намесва в политиката, а неграмотните му съвети определят назначаването на министри, отношението към дейци от Думата, неговото противодействие предопределя оставката на великия княз Николай Николаевич. Правило за царицата е: „Враговете на нашия Приятел са наши врагове.“⁶⁵ Распутин съветва царя да игнорира министрите си и да се доверява на собствените си инстинкти, инстинкти, които той би искал първи да узнава, за да може да ги насочва в посоката, която заедно с Александра смятат за най-добра.⁶⁶ По време на войната императрицата често пише писма на мъжа си, като в тях името на сибирския монах се споменава 228 пъти.⁶⁷

Част от противниците на Распутин се опитват да го изкарат немски шпионин, опитващ се да навреди на руското участие във войната. Шпиономанията и преследването на мними и реални немски агенти е нещо характерно за това време. Според възпитателя на престолонаследника Пиер Жилияр, който също не е привърженик на влиянието на сибирския „старец“, Распутин не е платен германски агент, но е „страшно оръдие в ръцете на немската главна квартира... Последната

⁶² Юсупов, Ф. Цит. съч., с. 161.

⁶³ Сванидзе, М., Сванидзе, М. Цит. съч., с. 55.

⁶⁴ Фирсов, С. Цит. съч., с. 357-358.

⁶⁵ Цимбаев, Н. Цит. съч., с. 337-338.

⁶⁶ Смит, Д. Цит. съч., с. 324.

⁶⁷ Фирсов, С. Цит. съч., с. 280.

беше много заинтересована от съхраняването на живота на толкова ценен съучастник и го обкръжи с шпиони, които в същото време яха негови телохранители. Немците намериха в него забележително действително средство, с което да опорочат Двора, и те широко го използваха“⁶⁸. На подобно мнение е и Дъглас Смит, автор на изследване, посветено на сибирския монах: „Распутин очевидно е бил много неща за германското правителство по време на войната. Но едно нещо със сигурност не е бил: техен шпионин.“⁶⁹ Макар Юсупов да твърди, че Распутин му признава връзки с германците, не е много вероятно сибирецът да работи активно като агент, най-малкото защото привичката му да се напива в компании и да разказва на висок глас деликатни случки е несъвместима с изискванията на шпионския занаят.⁷⁰

През лятото на 1915 г. се случва т.нар. Голямо отстъпление от страна на руските войски. Много територии са загубени, положението изглежда отчайващо. Поради неуспехите на фронта главнокомандващият княз Николай Николаевич е свален от поста си и изпратен на кавказкия фронт. Върховното командването на руската армия се поема лично от императора на 23 август 1915 г. Идеята на тази рокада е чисто пропагандна - да се повдигне бойният дух на войската, разчитайки на авторитета на царя и предполагаемата любов на селския народ към него. Промяната е изненада за мнозина.

След като поема новите си задължения като главнокомандващ, Николай често е далеч от дома, а от края на лятото на 1915 г. почти постоянно е в Ставката, затова Александра все по-често се обръща към Распутин, ако има нужда от съвет – както в личен, така и в политически план. Той с радост откликва.⁷¹ Честите отсъствия на царя допринасят за разширяването на влиянието на Распутин над политическия живот в страната. Според княз Феликс Юсупов, след като Николай поема поста върховен главнокомандващ през лятото на 1915 г., Распутин започва да посещава Царское село почти всеки ден. „Съветите и мненията му придобиваха силата на закон и незабавно се предаваха в Главната квартира. Не се взимаше нито едно важно решение без допитване до „стареца“. Царицата му се доверяваше сякво и той без много да му мисли решаваше насъщни, понякога секретни държавни въпроси. Чрез нея Распутин управляваше държавата.“⁷²

⁶⁸ Жильяр, П. Цит. съч., с. 174.

⁶⁹ Смит, Д. Цит. съч., с. 414.

⁷⁰ Хереш, Е. Цит. съч., с. 124.

⁷¹ Пак там, с. 289.

⁷² Юсупов, Ф. Цит. съч., с. 160.

Трудно би могло да се заключи с категоричност до каква степен твърдението, че „Распутин управлява държавата“ отговаря на действителността в този момент. Факт е обаче, че много съвременници на тези събития и влиятелни фигури са убедени в това, което подронва авторитета на царското семейство и на монархията като цяло. Факт е също т.нар. „министерска въртележка“ веднага след заминаването на царя за фронта. За кратко време редица министри са заменени с такива, смятани за добре настроени към Распутин. В периода между юни и ноември 1915 г. осем министри и други ключови фигури във въоръжените сили и Църквата са освободени: Маклаков, Сухомлинов, Саблер, Шчегловитов, великият княз Николай Николаевич, Самарин, Шчербатов и Кривошейн (министър на земеделието). Скоростта на оборотите се повишава през последните месеци на режима. До абдикацията на Николай през март 1917 г. Русия сменя четирима министър председатели, петима министри на вътрешните работи и четирима министри на земеделието. Постоянно променящият се списък изглежда малко като детска игра. Министрите са назначавани и уволнявани без очевидна логика или причина. Още повече, че на мнозина от тях им липсват необходимите качества и квалификация. Заради министерските рокади през есента на 1915 г. за повечето руснаци Распутин вече се е превърнал в истински цар.⁷³ Според някои изследователи той, заедно с императрица Александра, „сменяли министрите и провинциалните губернатори с подозрителна бързина и отстранили повечето либерални министри, заменяйки ги с лица, които Думата презирала. Премиерът и външен министър (през по-голямата част от 1916 г.) Щрюмер и министърът на вътрешните работи през зимата на 1916-1917 г. А. Протопопов били обвинявани (не без основания) в предателски контакти с противника. Дори при една мирновременна ситуация подобни действия биха накърнили престижа на правителството, но във военно време те биха лишили режима от всякаква подкрепа и дори отчуждили някои от членовете на самата династия Романови.“⁷⁴

В своите спомени княз Юсупов твърди, че Распутин е упоявал царя с различни наркотични вещества, за да има по-голям контрол над властта и за да може да го направи Николай II безпомощен. Князът дори пресъздава думите на сибиреца, който признава, че упоява царя: „На господаря давам чая за благодатта. Той му носи душевен покой и след него царят става добър и весел.“⁷⁵ Твърдението, че владетелят на една от най-големите държави управлява своята империя под влиянието на опиати

⁷³ Смит, Д. Цит. съч., с. 123.

⁷⁴ Стивънсън, Д. 1914-1918 Историята Първата световна война. София, 2008, с. 413-414.

⁷⁵ Юсупов, Ф. Цит. съч., с. 183-184.

изглежда шокиращо. От друга страна, мемоарите на Юсупов в крайна сметка могат да се разглеждат като опит за оправдаване на убийството, следователно няма да е изненадващо авторът да се опитва да припише на убийтия от него Распутин допълнителни злини, като упояването на царя. Подобни твърдения обаче са потвърдени и от Дъглас Смит, който твърди, че Николай II *„използва кокаин по време на войната, който тогава не се е смятал за опасен и не е било нещо необичайно. Докторът на Александра пък ѝ предписва барбитурати, опиум и кокаин. До каква степен употребата (и вероятно злоупотребата) с наркотични вещества е повлияла върху мисленето и поведението на царската двойка, остава загадка“*.⁷⁶ Това е поредният елемент, който поставя под съмнение рационалния начин, по който се управлява огромната Руска империя в драматично време, като годините на Първата световна война.

За мнозина от имперския руски елит Распутин трябва да бъде убит, а царят да бъде отрезвен. Точно преди убийството на Распутин Конгресът на дворяните атакува „тъмните сили“, обкръжили трона.⁷⁷ Юсупов твърди, че при всяко посещение при сибиреца се е убеждава, че той е коренът на цялото зло в държавата и че *„ако изчезне, ще изчезне и магическата му власт над царското семейство“*⁷⁸. За повечето хора Распутин трябва да умре, за да живее Русия. Скоро всички те ще разберат колко са грешали.⁷⁹ Убийството на Распутин няма да промени нищо, защото той не е причината за проблемите на Русия, а просто един от симптомите. Първопричината се корени в извечната „тъмнина, родена в безотговорността и политическия произвол“ в страната.⁸⁰ *„Распутинщината“ е диагноза за политическата болест, преживяваща страната в последните години на монархията, а Распутин – нейно олицетворение.*⁸¹

През декември заговорници – великият княз Димитрий Павлович, княз Феликс Юсупов и крайнодесният депутат Владимир Пуришкевич – убиват Распутин. Води ги вярата, че спасяват царското семейство, като го освобождават от влиянието на „тъмната сила“. Искрените монархисти им съчувстват, министърът на просветата П. Н. Игнатиев казва в очите на Николай II, че това убийство е „проява на Божията милост“⁸². Смъртта на царския „Приятел“ се възприема едва ли не като национална победа, хората се

⁷⁶ Смит, Д. Цит. съч., с. 442.

⁷⁷ Суейн, Дж. Кратка история на руската революция. ИК „Унискроп“, 2017, с. 46-47.

⁷⁸ Юсупов, Ф. Цит. съч., с. 186.

⁷⁹ Смит, Д. Цит. съч., с. 494.

⁸⁰ Смит, Д. Цит. съч., с. 496.

⁸¹ Фирсов, С. Цит. съч., с. 261.

⁸² Цимбаев, Н. Цит. съч., с. 338.

поздравяват по улиците.⁸³ В крайна сметка „отрезвяването“ на властта, което очакват авторите на въпросния атентат, не се случва и всичко продължава по старому.

Както показва убийството на Распутин през декември 1916 г. отчаянието тласка дори политици от реакционната десница, дори членове на царското семейство, към квазиреволюционни действия, дори само за да изпреварят истинската народна революция, от която се страхуват, както и за да укрепят монархията и династията, „отрезвявайки“ царя.⁸⁴ В месеците, предшестващи убийството на Распутин, усилено се говори за дворцов преврат, заточване на Александра Фьодоровна в манастир, поемане на властта от княз Николай Николаевич, очистване от „тъмните сили“, „задушавачи Русия“ и т.н. Нищо от това не се случва.

Заклучение

На няколко пъти Распутин намеква на царското семейство, че ако с него се случи нещо, скоро след това ще си отидат Николай II, престолонаследника Алексей, а и цялата монархия. По стечение на обстоятелствата, два месеца след убийството на сибирския монах, Руската империя приключва съществуването си. Това дава основание на някои промонархически кръгове в Русия, добре настроени към сибиреца, да „доказват“, че Распутин е пратеник на бога, свят човек и велик пророк, както и че неговата смърт е причината за края на династията на Романови, за двете революции и за началото на гражданската война. Противниците на „стареца“ твърдят точно обратното – че бедите сполетели Русия след декември 1916 г. са причинени от това, че твърде дълго царското семейство се намира под влиянието на Распутин, който е отстранен твърде късно.

Истината всъщност е по-различна. Самият факт, че подобен род „пророци“ имат практически интимен достъп до най-висшите държавни фигури и влияят на взимането на важни политически решения, е демонстрация на упадъка на този елит и на тази обществена система. Както видяхме от изложението, Распутин далеч не е първият придворен пророк с магически възможности. Той е предшестван от цяла редица мистици, странници, гадатели, лечители, магьосници и т.н. Сред най-висшите представители на елита са разпространени суеверията, сектите и окултните ритуали. Распутин се появява като своеобразна кулминация, като най-завършен образ, като емблема на мистицизма в царския двор. Сибирският „старец“ не се появява случайно в

⁸³ Фирсов, С. Цит. съч., с. 393.

⁸⁴ Стивънсън, Д. Цит. съч., с. 413-414.

царското семейство, а търсена фигура години наред. *„Изваден от конкретиката на времето, „старецът“ Григорий, както и някои други негови съвременници, подвизаващи се в ролята на „пророци“ и „духовни наставници“, могат да служат като обект на изследване само за психиатрите.“*⁸⁵ Неговото присъствие в двора и влиянието му върху царя, семейството му и политическия живот на страната са еманация на отживялостта и (до голяма степен) на неадекватността на политическата система на Руската империя в началото на XX век. Не смъртта на Распутин предвещава смъртта на монархията, а появата му показва, че нейният край е близко.

MYSTICISM, SUPERSTITION AND PROPHETS - THE DECLINE OF THE ELITE OF THE RUSSIAN EMPIRE DURING NICHOLAS II

Stefan Petrov

Religion continues to play a strong role in the Russian state - in the face of the Russian Orthodox Church, but also through folk superstitions, customs, beliefs, sects, etc. This is something traditional for Russia, and the ruling circles in the Empire do not stay away from these processes. In the last years of the Romanov rule, however, these processes intensified and called into question the extent to which the vast state was governed by rational considerations and the extent to which the advice given by the various "prophets" and "healers" to the monarch. This doubt led to the alienation of traditionally pro-monarchist and conservative circles from the royal family and intensified the decaying processes in the ruling classes. Tsar Nicholas II and his wife seem susceptible to the suggestions of the aforementioned "prophets", which seem to matter how the state will be governed. The most emblematic in this respect is the case of the Siberian monk Grigory Rasputin. However, this is by no means the only example in this regard. The autocracy is beginning to lose ground. The outbreak of World War I only catalyzed these processes and accelerated the end of the dynasty.

---

⁸⁵ **Фирсов, С.** Цит. съч., с. 267.